

МИХАИЛ БЕЛОВ

РУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ У ДОБА РЕВОЛУЦИЈЕ
И „НАЦИОНАЛНОГ ПРЕПОРОДА”
(ПРВА ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

Осврт у прошлост билатералних контаката је уобичајен и по све оправдан начин да се подржи развој актуелних културних или неких других веза. Када ме је уважени председник Матице српске Драган Станић позвао да нешто кажем о овој теми на Дан Светих Тирила и Методија, осим осећања захвалности и одговорности осетио сам бојазан да ће такав наступ, макар због времена и места, неизбежно носити ритуални карактер. А ја не желим да моје излагање постане рутинско, лишено смисла, испуњено гласним али испразним фразама, тј. да постане ритуално у лошем смислу те речи. Пошто ритуал има значаја само онда када познате форме добијају нови садржај, одлучио сам да циљ мог наступа буде упознавање уважене публике са реалним резултатима мог научног рада.

Поменути резултати представљени су, конкретно, у тек објављеној књизи *Ойкриће браће Словена: руски њуџници на Балкану у првој половини XIX века*. У овој књизи су прикупљена сведочанства дипломата и официра, али и других лица, као што су научници, личности од друштвеног значаја итд. Ових последњих је до краја поменутог периода (тачније, до средине четрдесетих година XIX века) било све више, док су у почетку то били тек ретки појединци.

Треба рећи неколико речи о општој замисли ове књиге. Као прво, она садржи обједињена сведочанства чиновника и других актера друштвеног живота. По правилу, поменути контакти се разматрају у различитим тематским регистрима. Историчари су у већој мери били усмерени на „међународне односе”, ратове и на дипломатију, док су за филологе приоритет имале књижевне и уопште културне везе. Путовања у иностранство првих универзитет-

ских слависта, који су истовремено били и лингвисти и етнографи и љубитељи старине, била су у зони заједничких интересовања историчара и филолога. Свој основни задатак ја сам видео у превладавању дисциплинарних баријера. Наравно, то не искључује диференцијални приступ, који нас приморава да разликујемо циљеве путовања поменутих лица, карактер њихових задатака, особености њихове професионалне припреме и специфичности кругова у којима су се кретали. А у случају чиновника неопходно је узети у обзир и службену дисциплину, хијерархију, пословни бонтон, језик бирократије итд.

Међутим, професионалне сфере којима су припадала лица чија су сведочанства обједињена, у периоду који се разматра су биле тек у процесу настанка. Оне нису биле затворене и често су се преплитале: писци су постајали чиновници, а чиновници су иступали као књижевници. И сви су они припадали веома уској културној елити Русије, чије васпитање и начин живота су се знатно разликовали од оних осталог дела становништва. Припадање културном слоју образованих људи, који су били мањина, заправо је и одређивало заједничке црте у погледу на свет појединих представника, чак и кад су били у међусобном конфликту и водили жучне расправе. Уосталом, када су руски путници које помињем у својој књизи из овог или оног разлога посећивали Балкан, они су наилазили на ситуацију у којој су не само образовање већ и зона елементарне писмености били још ужи.

Рад чије резултате сада презентујем уваженој публици постао је део ширег руско-српског научног пројекта у области проучавања узајамних контаката народа две државе. Нажалост, оба иницијатора овог пројекта – Мирослав Јовановић и Андреј Шемјакин, први 2014. а други текуће године – прерано су нас напустили. Захваљујући њиховим напорима, раду њихових ученика и колега, али подршци архивара из обе државе, објављена су четири тома докумената и другог материјала под називом *Москва – Србија, Београд – Русија*. Моја књига, мада и скромнија по обиму, нешто је шира према својој замисли, јер се не ограничава само на руске посете Београду или Србији у оквиру садашњих државних граница. При томе су Срби, као и Црногорци, тј. становници Црне Горе, најчешће у њој присутни. О разлозима тематског проширења, која се тичу и основне замисли књиге, говорићу посебно. На почетку ћемо скренути пажњу на поједина запажања покојног Мирослава Јовановића, који је у својим последњим радовима предложио низ теоријских поставки за наш заједнички пројекат.

Јовановић је полазио од претпоставке о постојању три вектора рецепције – српског, руског и спољашњег.

Један је, условно говорећи, „српски дискурс”, када се рецепција и објашњење руско-српских односа дешавају у српској средини, друштву, политици и науци, при чему су у фокусу српска политика и интереси. На другом крају, насупротив српском, издваја се „руски дискурс”, који говори о рецепцији руско-српских односа кроз призму политике и интереса Русије. И најзад, поред ова два дискурса, или боље речено, насупротив њима, налази се „дискурс треће стране” (...), у којем је главни акценат руски утицај на Балкану и однос српске политике према Русији...¹

Међутим, треба имати у виду да су све поменуте тачке гледишта, вектори рецепције или дискурси, у тумачењу Мирослава Јовановића, као прво, били међусобно зависни и утицали једни на друге, мада се никада нису у потпуности сједињавали. А као друго, они нису морали бити део искључиво билатералних односа или становишта. Овде ћу, конкретно, започети приказ својих истраживачких идеја: упознавање Руса и Срба у првој половини XIX века било је саставни део „открића” балканских Словена, формирања а затим и распрострањања представа о њима као о „браћи”. У складу са Јовановићевом класификацијом, у центру моје пажње је „руски дискурс” или вектор рецепције усмерен из Русије. Међутим, овај вектор обухвата шири регион и читаву групу народа. Донекле прејудуцирајући закључке, рећи ћу да је интересовање за балканске Словене у мојој књизи повезано са буђењем руске националне свести пред реформу 1861. године.

У анотацији на почетку књиге постављам следеће питање: Да ли је идеја о „братству” словенских народа настала као једноставан резултат њиховог исконског културно-језичког јединства, или као производ превазилажења неких сасвим других модела рецепције у време „националног препорода”? Мој одговор на ово питање своди се на другу варијанту одговора.

Поново ћемо се осврнути на запажања Мирослава Јовановића, који је покушао да зацрта основни пут развоја српско-руских односа у широј историјској перспективи, почев од XII века па до наших дана. Овај историчар је указао на различитост одређених периода у развоју узајамних односа према степену и карактеру

¹ Йованович М. *Сербско-русские или русско-сербские связи и отношения: один, два (три) возможных дискурса и восприятия* // Историки-слависты МГУ. Кн. 9. Исследования и материалы, посвященные 75-летию со дня рождения В. А. Тесемникова. М. 2013. С. 20–21. См. подробнее: Јовановић М. *Срби и Руси. 12–21. век (историја односа)*. Београд 2012. С. 27–34. Јовановић М. *Србија и Русија 1804–1878: политика, традиција, перцепција (оквири тумачења и констекстуализације)* // Москва – Србија, Белград – Русија. Сборник докумената и материјала. Т. II. С. 16–22.

контаката. При томе је посебно истакао одсуство политичке ноте у овим односима, бар до почетка XVIII века. Међутим, Јовановић касније у загради напомиње: „Ове везе су, ипак, послужиле као основа на којој се временом у дубини колективног менталитета утврдила и укоренила представа о братству, блискости, 'истој вери' и 'истом племену' два народа.”²

Ова констатација је у потпуности у складу са „српским дискурсом”. Рецепција балканских Словена, конкретно Срба, код руске елите још у другој половини XVIII века била је потпуно другачија. А да би се из дубине историјског сећања дошло до сазнања о сродности словенских народа, био је неопходан процес активирања овог сећања. У чему је ствар?

„Руски дискурс” је на нивоу државне идеологије, као и на нивоу културног јачања елите, почетком XVIII века подвргнут знатно дубљој трансформацији. Степен европског утицаја на аустријске Србе је, наравно, био значајан, али су се они сами, за разлику од руске елите, налазили у потчињеном положају у односу на центар империје. У Русији је трансформација елите добијала инверзну форму. Елита је „своје” (епоху пре Петра Великог) доживљавала као „туђе”, а „туђе” (европску културу) је доживљавала као „своје”.

Илустроваћу то примером. Саветник колегије иностраних послова, пуковник С. Ј. Пучков, док је боравио у Црној Гори 1759. године, саопштавао је: „Тамошњи дивљи народ или никада или уз веома велик напор може да се доведе у ред, јер између себе немају никаквих права ни закона...” Пучков се жалио на лицемерје, „непослушност и грамзивост” свештеника и световних намештеника који некажњено поткрадају средства која су им поверена. На крају је закључио: „...у њима господаре три начела: православно, венецијанско и турско. Укратко, они су спремни да слепо следе сваког ко их примами новцем.”³

Историчар М. Драговић, који је објавио Пучковљев рапорт крајем XIX века, био је озбиљно разљућен поводом овог „небратског и заиста нељудског” документа: „...ни највећи непријатељ црногорског народа, ни Турчин, ни Латин не би написао такав непријатељски реферат против Црне Горе као онај, који је написао он, Пучков.”⁴ Конфликт историчара и извора показује степен разлике у схватању историјске и политичке реалности у периоду од пола века. Руски чиновник средином XVIII века се или није досетио „словенског

² Јовановић М. *Срби и Руси...* С. 58, 120.

³ Драговић М., Материјал за историју Црне Горе времена митрополита Данила, Саве и Василија Петровића // *Споменик Српске Краљевске академије*. Књ. XXV. Београд 1895. С. 27–28.

⁴ Исто. С. 30.

братства”, или га је оставио на периферији свести, у сенци „православног заједништва”. Уместо *рођеног* „словенског света” Пучков је у Црногорцима видео спој лукавог православља, турског дивљаштва и венецијанске поткупљивости.

Овај став можемо представити као изузетак и сву кривицу приписати личним особинама мало нам познатог пуковника Пучкова. Такав став може да послужи као изговор да се неугодно сведочанство искључи. И заиста, у зборницима докумената совјетских и југословенских историчара овај рапорт није поново штампан. Међутим, ако пажљиво читамо друга сведочанства из друге половине XVIII века, а чак и с почетка XIX века, можемо приметити да је Пучковљево мишљење пре било норма него изузетак. Мишљењу руских чиновника био је својствен култ државног реда, бирократске и сталешке хијерархије, монархијске законитости. Овај став је у Русију донео Петар I, заједно са европским институцијама и праксама, а његови настављачи су га продубљивали. И управо је овај званични самодржавни камерализам, усвојен од стране елите, одређивао поглед на Исток и на нецивилизоване народе.

Због тога је могуће употребити метафору другог „откривања” словенских народа Балканског полуострва од стране руских путника. А као почетну тачку у овом процесу треба узети 1804. или 1806, годину која је обележила Први српски устанак и годину пристизања руских бродова из флоте Средоземног мора под руководством Д. Н. Сењавина у Боку которску. Поменућу једно интересантно поређење: описујући своје путовање у Русију у јесен 1804. године у својим каснијим мемоарима, протојереј М. Ненадовић је упоређивао себе и своје другове посланике са Кристифором Колумбом, који је откривао нове државе.

Наравно, нови квалитет узајамних односа, који је одређивао и нови ниво разумевања, у вези је са бурним политичким догађајима на европском континенту, а самим тим и на Балкану. Наполеонови ратови су били нека врста продужетка епохе револуција, а регион Балкана је постао арена сукоба великих држава. Русија се као чланица антифранцуских коалиција борила против револуционарног наслеђа. Али пошто је то наслеђе одговарало потребама времена, оно се није могло у потпуности одбацити. Историчари говоре о делимичном прилагођавању руске спољне политике и дипломатије тог периода новој ситуацији. То се, конкретно, испољило кроз познате „балканске планове” А. Чарторијског. Под притиском околности руска дипломатија је допуштала признавање државних формација чији суверенитет још није потврђен међународним договорима као субјеката међународних односа. И баш у то време попримили су организовану форму национално-осло-

бодилачки покрет и покрет уједињења југословенских народа. Има се у виду устанак у периоду од 1804. до 1813. године, напори митрополита Петра I Његоша да се створи држава, као и да се превазиђе територијална затвореност Црне Горе. Русија се надала да ће искористити ослободилачки потенцијал националних покрета европских народа (и не само балканских Словена) против Наполеонове империје.

Почетак XIX века одредио је читав период о којем је реч: за Србе под турском влашћу отпочео је тежак период ослобађања од власти Османлијске империје и борбе за сопствену државност. Овај период је касније добио назив Српска револуција. Код Срба у Аустријској империји, као и код осталих словенских народа, ослободилачки покрет је попримио облик „националног препорода”, тј. настанка књижевног језика и националне културе.

У Русији је господарила царско-руска култура, услед чега није постојала етапа руског „националног препорода”, мада је управо време А. С. Пушкина одредило нове стандарде књижевног језика и нова уметничка остварења настала на принципу „народности”. Након 1818. године спољнополитички курс Русије постаје конзервативнији и више усмерен на сузбијање револуционарне претње. Истовремено долази до раскола унутар царске елите, што се посебно испољило у покрету декабриста. У то време, а и касније, настају изданци мање или више изражене друштвене опозиције и започиње „откривање” народа (повећава се интересовање за фолклор и свакодневни живот сељака, расправља се о проблемима кметства). Ово интересовање је касније било пресудно и за занимање појединих руских путника за живот балканских Словена. Уочаване су сличности и разлике у односу на руске сељаке.

Већ почетком XIX века примећује се попуштање бирократске охолости и предубеђења руских чиновника у односу на балканску стварност. *Опис Црне Горе* који је саставио С. А. Санковски знатно се разликује у односу на описе претходног периода и по већем броју детаља и по мањој једнозначности оцена. Овај опис је претрпео утицај новог књижевног правца – сентиментализма. Аутор упоређује планине са рушевинама градова, а суровост предела повезује са борбеним карактером и природним „врлинама” право војника. Наравно, „веома често [чудно правило части] оне рађају у људима са сировим разумом варварску самовољу”. Али такав народ „заслужује пажњу љубитеља људског рода” због просвећивања „несрећних људи”, јер би их бављење „уметношћу и занатима” избавило од сиромаштва и омекшало њихову нарав.⁵ Мишљење

⁵ Црногорско-руски односи 1711–1918. № 5. С. 66–69. С. А. Санковский – А. А. Чарторыйскому, 24 октябрия 1805 г.

Санковског је у потпуности прожето искреном симпатијом и занимањем за Црногорце. У њему се наслућује устаљени стереотип у култури просветитељства – представа о „племенитом дивљаку”.

Други руски дипломата, послат у устанички Београд 1807. године, К. К. Родофиникин, показао је знатну инерцију у својим ставовима и био више везан за стару бирократску традицију. Међутим, и он је био човек епохе просветитељства и, као и Санковски, добио је инструкције да прикупља сведочанства о државном уређењу, војном потенцијалу и карактеру балканских народа. У почетку је критеријум Родофиникинове оцене био веома једноставан: „1) Карађорђе – не уме ни да чита ни да пише; 2) Миленко [Стојковић] – уме да чита и пише, скроман је, храбар и сви га воле; 3) Јаков [Ненадовић] – уме да чита и пише, разуман је и моћан по везама и богатству; 4) Младен [Миловановић] не уме да чита и пише, подао је и лукав; 5) Кнез Симон [Марковић] уме да чита и пише, храбар је и разуман.”⁶ У свести руског чиновника, насупрот ропству и незнању стајале су сталешке привилегије, које он овде није налазио, као и образовање, макар на нивоу елементарне писмености. Из незнања, у првом случају, проистичу лични интерес и грамзивост, а у другом – лакомисленост и темпераментност.

Већ у првом документу из Србије присутна је супротстављеност вођа и народа, који се „једини обрадовао у нади да ће се мојим доласком све средити, да ће им живот и иметак бити обезбеђени”. Касније се Родофиникинова сентиментална брига о „несрећном народу” само увећала. Слепа вера народа, као и моћ и милосрђе руског цара, били су основна гаранција за очување привржености побуњеника Русији. С друге стране, „безумље” локалних вођа је претило да окрњи свако поверење и да Србију одведе у пропаст. Ипак, овај сентиментални приступ није испољавао специфичности и није се бавио детаљима. Као што је приметио врховни командант Молдавске армије А. А. Прозоровски, који је подржавао Родофиникинова гледишта, „народ је свугде исти, непросвећен и нема појма о политици”.⁷

Други начин да се доживи Балкан био је неокласицизам, који је на руској основи развијао тему словенске древности. У јесен 1804. године, надахнути предавањима А. Л. Шлецера, на путовање по словенским земљама су кренули А. И. Тургењев и А. С. Кајсаров. Између осталог, они су били у пограничном Земуну, „а одатле су могли видети Београд са његовим џамијама, у којем влада такав

⁶ Богишич В. Разбор... С. 122. К. К. Родофиникин – А. Я. Будбергу, получено 4 септембра 1807 г.

⁷ РГВИА. Ф. ВУА. Д. 394. Ч. 5. Л. 173–177об. А. А. Прозоровский – сербским депутатам, 7 марта 1809 г.

неред какав само у Турској може бити”. Даље, у писму својим родитељима Тургењев жали што он и Кајсаров нису могли видети побуњене Србе или „словенске спартанце”, како их он назива. „Руси, које са њима повезују и род и религија, не могу да гледају на њихово стање без негодовања.”⁸ Политички ставови Тургењева, као и његовог пријатеља, били су под утицајем моћног водича руских путника – карловачког митрополита Стефана Стратимировића, као и поборника његовог „круга”, који су били рани агитатори идеје „словенске повезаности”. Кајсаровљев дневник је искренији: без обзира на забрану власти, уз мали мито који су дали аустријском каплару, два пријатеља су успела да посете Београд и да тамо разговарају са Стратимировићевим супарником, митрополитом Леонтијем. Гласови ове двојице духовних вођа присутни су у Тургењевљевом препричавању.

Кајсаровљеве белешке су још интересантније. Његов дневник садржи етнографске записе о особеностима српског домаћинства у Јужној Мађарској. У то време то је представљало ретко интересовање за путнике. Сlike турског варваризма, које су видели у Београду, поставиле су на дневни ред питање о начину његовог превазилажења на путу просвећивања и „препорода словенства”. Узимајући у обзир све што је видео и чуо, Кајсаров је након годину дана записао у предговору за необјављени упоредни речник словенских прилога: „Срби који живе под турском влашћу имају само један начин да добију граматике, речнике и све што им треба. Тај начин је сада заједно са победоносним словенским мачем у рукама Црног Ђорђа!”⁹ Даље у својој белешци, осврћући се на сопствено искуство, када је преживео „шест грозница” током путовања, Кајсаров додаје: „Путовати у Париз или Лондон је много боље и веселије. Тамо на сваком кораку наилазиш на неку забаву и ново задовољство; али путовати у државе у којима државна власт са подзорењем гледа сваког странца (при чистој савести државна власт се никога не боји), кад због радозналости треба да претрпиш гомилу непријатности, у таквим државама су ретки путници намерници.”

Откривање браће Словена је било нешто попут подвига и било је у супротности са забавним путовањима у европске престонице, популарним код омладине тог времена. У светлу овог документа, Кајсаровљево становиште представља изузетан пример идеје „словенске повезаности” у руској научној и друштвеној мисли с почетка XIX века коју треба поново открити и учврстити заједничким напорима изван државних граница. Није случајно да је

⁸ *Путешествие А. И. Тургенева и А. С. Кайсарова...* С. 52–53.

⁹ *Рукопись А. Кайсарова...* С. 199.

проучавалац архива браће Тургењевих, академик В. М. Истрин, називао Кајсарова претечом славенофила, а совјетски историчари су видели у њему претечу будућих декабриста. У сваком случају, његова запажања су била испред времена у којем је живео.

Кајсаров је и овде, као и у преписци са словенским новинарима, употребљавао термин „браћа”. Иначе, у путописима и у пословној преписци тог времена формулацију „браћа” обично употребљавају балкански Словени у односу на Русе. Међутим, постоје и други изузеци: аутор *Морског часописа*, учесник експедиције под командом Сењавина, И. И. Кожин, који је писао о првој окупацији острва Корчуле, скренуо је пажњу на сличност језика, која је створила „пријатељство и братство” између руских морнара и становника Далмације.¹⁰

Након одласка сењавинске флоте из Боке которске (1807), повлачења руских гарнизона са територије устаничке Србије (1812), њеног пораза 1813. године па све до Руско-турског рата од 1828. до 1829. године, контакти су били отежани. На то је утицала, између осталог, и Грчка револуција. Уосталом, управо су револуционарна дешавања послужила као стимуланс за истраживачки рад И. П. Липрандија, који је касније постао познат као експерт за Османлијску империју и народе који су живели у њеном саставу. Било како било, за период од 1815. до 1829. године остало је мало сведочанстава. Због тога добијају на значају путнички дневници П. И. Кјопена, који је у лето 1822. године путовао у словенске области Мађарског краљевства. Он је посетио Сремске Карловце и Нови Сад, фрушкогорске манастире, и у Земуну, с друге обале реке, посматрао Београд и Београђане у карантину.

Кјопенова књижевно-језичка, историјско-географска и културнополитичка интересовања преплитала су се са његовим занимањем за етнографију. Томе је доприносила и сарадња са члановима кружока Н. П. Румјанцева, као и разговори са В. С. Караџићем. Њихово познанство потиче још из времена Караџићевог боравка у Русији 1819. године. Кјопен је имао солидно искуство путовања по Русији још из младости коју је провео у Харкову, када је обишао јужне губерније. У дневницима са његових путовања по словенским земљама може се пронаћи мноштво етнографских белешки, у којима се локални обичаји упоређују са обичајима сељака у Русији, Украјини и Лифландији. Међутим, ово поређење није гарантовало потпуно разумевање локалних обичаја. Сличности су констатоване са задовољством, а разлике су одбациване као туђе и несловенске. Овај путник је више пута тражио од сељака да певају

¹⁰ НИОР РГБ. Ф. 344. Оп. 3. К. 443. № 34. Л. 6.

народне песме, али понекад би био незадовољан њиховим умећем. Текстови српских песама су му били познати из Караџићевих публикација, али њихова мелодија није нимало подсећала на руске мотиве и због тога их је Кјопен оквалификовао као босанске, тј. турске.

Кјопеново путовање је било у складу са шемом сентименталистичког путовања „са књигом у рукама”, када се утисци упоређују са оним што је прочитано код претходника, Ј. Чапловича и Ф. Шамса. Међутим, испоставило се да је он добар слушалац, јер се са једнаким интересовањем односио према мишљењу двојице интелектуалаца који су били противници: митрополита С. Стратимировића и В. С. Караџића.

Истраживач Кјопен се може сматрати претечом првих универзитетских слависта који су нешто касније кренули у своје научне походе – крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века. То су били О. М. Бођански, И. И. Срезњовски и П. И. Прејс. Они су у још већој мери били прожети идеологијом „словенског препорода”. Међутим, и поред тога, у истој мери су их шокирали источњачки обичаји с друге стране Саве и Дунава. И они су некако настојали да превазиђу културни шок. На пример, у писмима Срезњовског јавља се раскорак између очекиваног идеала и оног што је видео у стварности, ублажено хумором и самоиронијом.¹¹

Посебну струју у изучавању словенских и балканских народа у првој половини XIX века чинила су истраживања покренута од стране разних државних организација, од стране Министарства спољних послова или војних структура. Већ сам помињао нека имена чиновника с почетка века. Руско-турски рат од 1828. до 1829. године додатно је стимулисао интересовање генерала за добијање тачних података о унутрашњости Балканског полуострва. Године 1830. официр у генералном штабу А. Г. Розелион-Сашалски је добио наређење да са два помоћника отпутује у Србију са циљем да се састави детаљна карта и статистички опис подручја. П. Д. Кисељов је у једну од инструкција које је састављао за официре унео једну тачку која је превазилазила оквири војних и дипломатских задатака. Према њој је руководио мисије требало да „трага за чињеницама које могу бити од интереса за историју и нека друга (...) научна истраживања овог мало познатог и веома интересантног подручја”.¹²

¹¹ См. подробне: Белов М. В. Варвары или братья? Балканские славяне глазами русских наблюдателей первой половины XIX века // Цивилизация и варварство: парадоксы победы цивилизации над варварством / Под ред. В. П. Буданова, О. В. Воробьева. Вып. 2. М. 2013. С. 327–328.

¹² Цит. по: *Достян И. С.* Об описании Сербии, сделанном в 1830 г. русским офицером Розелион-Сашалским // *Славянское возрождение: Сб. статей и материалов.* М. 1966. С. 104–116 (цит. со с. 106).

Аутор овог термина, В. А. Панов (у писму Срезњовском) је ту убрајао, осим себе, Ј. Ф. Самарина, М. Н. Каткова, А. П. Јефремова, С. М. Соловјова, В. А. Јелагина и К. С. Аксакова. Овај списак се може продужити именима Д. А. Валужева, А. Н. Попова, Н. А. Ригелмана, Ф. В. Чижова и раног К. Д. Кавелина. Касније су неки од њих прешли на страну западњака.

Међу поменутиим лицима Српску кнежевину су почетком и средином четрдесетих година посетили Панов, Ригелман и Чижов. Истовремено су у Србији боравили и универзитетски слависти. А године 1846. тамо је боравио и веома снажно утицао на ставове „младих славенофила” професор Московског универзитета М. П. Погодин. Нешто пре тога је у словенским земљама и у Србији боравио о трошку Руске академије наука други професор и издавач, Н. И. Надеждин, у пратњи Д. М. Књажевича. Сви они, разуме се, посећивали су фрушкогорске манастире, путовали по Војводини, свраћали у Сремске Карловце и Нови Сад.

Као и Срезњовски, који је успео да пређе Саву и Дунав, и Панов је могао да примети „турски хаос” у Београду. И због тога је жестоко негодовао. Ту се открило његово притајено „западњаштво”, када је усхићено поздрављао ретке западњачке новине и с ужасом дочекивао „сваку спољашњу назнаку варварског турцизма”. „Ја једноставно не могу да разликујем Србина од Турчина! Идем улицом и не знам ко ми иде у сусрет, одвратни Турчин или брат мој, Србин!”¹⁴ Наравно, у Новом Саду није наилазио на такве контрасте.

Али постојали су и други разлози за збуњеност. Панов је боравио у Србији убрзо након смене династије, у фебруару и марту 1843. године, када конфликт у вези са мешањем Русије још није био до краја разрешен. У Новом Саду, а касније у Земуну, он је контактирао са људима из окружења свргнутог кнеза Михаила Обреновића. А када се вратио из Кнежевине, у писму из Новог Сада поделио је своја размишљања са К. С. Аксаковим. У писму су, осим негодовања, изречене и неке дубоке мисли: о слабости монархијског легитимитета у Србији, о одсуству националног јединства, о одвојености вођа два тора од обичног народа и о политичкој наивности. Међутим, Србија је у овом писму ипак посматрана као ослободилачко језгро читавог Балканског полуострва.

У лето 1845. године у Српску кнежевину се упутио бивши професор математике и један од главних проповедника словенског братства међу славенофилима, Ф. В. Чижов. У Београду је Чижов много контактирао са вођама уставобранитеља и са државним моћницима, био је у аудијенцији код кнеза, и, што посебно треба истаћи,

¹⁴ Встреча с Европой. С. 104. 6/18 марта 1843 г.

детаљно је забележио све београдске дискусије у свом дневнику. Интересантно је путовање по српским провинцијама, у које се Чижов упутио у складу са маршрутом својих претходника. Запажања која су до нас дошла указују на то да је аутор дневника негодовао због лошег квалитета путева и због одсуства хотела, које је путника осуђивало на бесане ноћи. Неколико пута је био спреман да се врати. Утисци су били подељени, али се Чижов трудио да размишља позитивно. Преостајало је уздање у прогрес који ће, ипак, сачувати једноставност и неисквареност карактера, и у промене које ће донети дебиروقратизација Русије и ослобађање сељака.

Шансе за реализацију грандиозних планова у све тежим условима интелектуалног живота Русије крајем четрдесетих година XIX века биле су мале. Отпочео је притисак на идеологију „националног препорода”, на коју се гледало као на опасност по јединство империје и по стабилност монархије. Када се у пролеће 1847. године Чижов враћао са једног од својих путовања у иностранство, био је ухапшен због сумње да је повезан са Ћирилметодијевским братством и доведен је у Петербург на саслушање.

Чижов је на крају успео да избегне оптужбу за заверу и извукао се уз забрану живота у престоницама и забрану објављивања у штампи. Али у то време је стављен крст на идеју претварања *Руског весника* у стално активан орган пресе славенофила, који би могао да координира и усмерава културну активност Словена ван руске државе. Почетком 1848. године путовања у иностранство су била отежана. Цензура је била појачана и дотакла је и друге славенофилске пројекте. Такозвано „мрачно седмогодишње доба” у историји руске журналистике настављало се све до смрти Николаја I, 1855. године. Планови славенофила су одложени до епохе реформи. Неки од њих су рано преминули (одмах након Д. А. Валујева умро је и В. А. Панов), а други „млади славенофили” су постали чиновници или су нашли неку другу професију, или су се посветили својим газдинствима.

Кроз путовања у иностранство, под утицајем идеје „националног препорода” и „књижевног прожимања”, млади славенофили су открили веру у словенско братство. Након 1861. године ова вера је доживела своје друго рођење.*

Превела с руског
Анжела Прохорова

* Предавање одржано у Матици српској приликом обележавања Дана словенске писмености и Дана Светих Ћирила и Методија, у Новом Саду, 24. маја 2018. године.